

Opponensi jelentés Halpern László: A makro-és mikroszintű hatékonyság és versenyképesség egyes kérdései című MTA doktori értekezésről

Az érdemi opponenciát két, a dolgozathoz nem szorosan kötődő megjegyzéssel kezdeném.

Az MTA doktori értekezés Magyarországon egy jelentős mérföldkő a tudományos pályafutás esetében, hiszen a fokozat megszerzése egy elit csoportba tartozás mellett további előnyökkel járhat a pályázatok elnyerése vagy a doktori iskolai szerepvállalás eseteiben is. A mostani MTA doktori rendszer viszont, amely egyszerre követel meg magas szintű nemzetközileg is jelentős publikációs tevékenységet, erős hivatkozást és amellet még egy PhD-hoz hasonló dolgozat vagy monográfia írására is kötelezi a jelölteket, véleményem szerint túlzás. Ezt bizonyítja az is, hogy az ilyen értekezések megírására jellemzően 50 éves kor felett kerül sor. Ezt e véleményemet azért tartom fontosnak egy ilyen opponensi jelentés esetében közé tenni, mivel Halpern László a magyar közgazdászszakma azon kevés képviselői közé tartozik, aki élvonalbeli nemzetközi közgazdasági lapban tud publikálni, ráadásul első szerzőként is. Az ilyen tudományos teljesítményre szerintem automatikusan meg kellene adni az MTA doktori fokozatot.

Második megjegyzésem a dolgozat érdemi lebírálásához, a tézisek elfogadásához/elvetéséhez tartozik. A bíráló itt egyrészt könnyű másrészt pedig különösen nehéz helyzetben van. Könnyű a helyzet olyan szempontból, hogy az értekezés olyan téziseket fogalmaz meg, amelyek legtöbbször már magas színvonalú, döntő mértékben angol nyelvű szaklapban megjelent, így keresztül kellett esnie egy igen komoly bírálati procedúrán. A bíráló feladata ebben az esetben arra korlátozódik, hogy megítélje, vajon a korábbi években született eredmények mennyiben állták ki az idő próbáját. Nehéz viszont a bíráló helyzete olyan szempontból, hogy ugyan az értekezés központi témája a versenyképesség, a vállalati termelékenység, azonban ez mind makrogazdasági (árfolyam), mind mikrogazdasági (export/import, innováció, árazás, tulajdon, vállalati stratégia) szempontból vizsgált és elemzett. Ilyen tudományos „termék” portfólióval Magyarországon Halpern Lászlón kívül igen kevesen rendelkeznek, ők pedig jórészt összeférhetetlenek a társszerzőség miatt. Saját kutatásaim a vállalkozás és a gazdasági növekedés és a (kiszállalati) versenyképesség kapcsán inkább a mikroszintű vizsgálatok esetében kompetensek azzal együtt, hogy más típusú megközelítést és kevesebb formalizált modellt alkalmazok. Az árfolyam esetében ilyen ismeretekkel csak korlátozottan rendelkezem, így véleményem elsősorban a téziszűzetben

szereplő 5-10 tételek kapcsán releváns. Előre bocsátom, hogy - véleményem szerint – csupán ezen tézisek alapján is tudományos vitára tűzhetőnek tartom Halpern László értekezését.

Az értekezés témaválasztása – aktualitása

Az értekezés egy nagyjából 20 éves kutatói időszak összefoglalása. A kutatás vezérfonala a versenyképesség, mégpedig annak mikroökonómiai értelmében, mint a hatékonyság, a termelékenység alakulása. A dolgozat komoly elméleti alapokon nyugszik - a klasszikus közgazdasági elveket, téziseket követve fogalmaz meg kutatási kérdéseket és hipotéziseket. Emellett jelentős az empirikus vizsgálatok „hozzáadott értéke” is. A vizsgált időszak meglehetősen hosszú, a rendszerváltástól a 2010-es évek közepéig tart. Ameddig a kutatói időszak első felében a makrogazdasági elemzések domináltak a piacgazdaságba történő átmenet időszakát kutatva, a 2000-es évektől kezdve a vizsgálatok egyre inkább a mikroszférát, a vállalatokat érintette. Ebben szerepet játszott az a felismerés, hogy a makrogazdasági vizsgálatok, a magas szinten aggregált adatok számos fontos kérdés megválaszolását nem tették lehetővé. A szerkezeti változásoknak ugyan van ágazati szinten mérhető hatása, azonban ez leginkább vállalati szinten fogható meg. Ennek megfelelően változott az vizsgálat alapjául szolgáló adatállomány is. A KSH kutatószoba által nyújtott lehetőségek és az MTA Közgazdaság—tudományi Intézet más adatgyűjtései és adatharmonizációi révén kialakult adatállományok fontosakká váltak más kutatások megalapozásában is. A rendelkezésre álló új, minőségi paneladatok lehetővé tették olyan fontos kérdések, legalábbis részleges – megválaszolását, amire korábban nem nyílt lehetőség. Halpern László a piacgazdasági átmenet egy olyan fontos szakaszáról tudósít, amiről máig kevés a tudásunk, és ez a vállalatok strukturális átalakulása, alkalmazkodása a piacgazdasági viszonyokhoz.

Az értekezés struktúrája, nyelvezete és a formai követelmények

Az értekezés öt nagyobb fejezetre tagolódik, egy igen rövid mindössze négyoldalas fejezet foglalkozik a makro és mikroszint összekapcsolásával és egy összefoglaló fejezettel zárul a dolgozat. A fejezetek hossza egyenlőtlen, az első négy fejezet 10 (2. fejezet) – 24 (3. fejezet) oldalas, ugyanakkor az 5. fejezet 30 oldalas. Érdekes módon a tézisek jelentős része 5-10 ehhez a harminc oldalhoz köthető, és a további nagyjából 70 oldal alapján fogalmazódtak meg az 1- 4 tézisek. Véleményem szerint 5. fejezetet szerencsésebb lett volna kétfelé

bontani, a 6. négyoldalas fejezetre nem igazán van szükség, az egyszerűen beolvasható lett volna az összefoglaló fejezetbe. Egyetlen a fejezetek felépítése is; van, ahol szerepel összefoglaló a végén van ahol ilyen összefoglaló nem található.

Az értekezés nyelvezete kifejezetten jó, a téma nehézségéhez képest különösen jó, láthatóan a szerző otthonosan bánik az alkalmazott kategóriákkal. Az elemzés árnyalt, a következtetések súlyuknak megfelelően, a korlátozó tényezőket figyelembe véve kerültek levonásra. Az ábrák táblázatok jók, az egyenletek megjelenítése azonban egyetlen, van, ahol számozva vannak, ez a későbbi fejezetekben elmarad. Az irodalomjegyzék hiányos, több esetben a társszerzőkkel írt felhasznált cikk szerepel csak, az irodalom viszont nem került átvételre.

Az egyes fejezetek értékelés

Az értekezés első fejezete foglalkozik az árfolyam, mégpedig a reálárfolyam hatásaival a versenyképességre és a hatékonyságra. Ez a kérdés különösen fontos volt a piacgazdasági átmenet első időszakában, amikor vállalatunk szinte egyik napról a másikra kerültek versenyhelyzetbe nem csupán a hazai piaci, hanem a külgazdasági nyitás miatt a külföldi versenyzők révén is. Az árfolyam-politika elsősorban az árverseny szempontjából bizonyult fontosnak. Az alkalmazott modellek viszont csak korlátozottan bizonyultak felhasználhatónak az átmeneti gazdaságok esetében, mivel az átrendeződés során mind a tőke/munka arány mind pedig a termelői felhasználás aránya drasztikusan változott. A fejezet központi kategóriája a reálárfolyam illetve annak két tényezője a relatív termelékenység és a relatív termelői reálbér. A fejezet utolsó részében az EU csatlakozás feltételeit és a rá adott gazdaságpolitikai válaszokat elemzi a szerző. Az alkalmazott reálárfolyam úgy tűnik, hasznos referenciapont lehet a csatlakozási veszteségeket minimalizálni szándékozó gazdaságpolitika esetében.

A második fejezet foglalkozik a bérköltségek és a termelékenység kapcsolatával, ez alkalommal vállalati szintű adatokon tesztelve. Az empirikus tesztelés több részmintán és súlyozással készült, a komoly tanulmányok elkészítési szabályainak megfelelően. Bár az eredmények szerint átlagosan a termelékenyebb vállalatok bérköltsége (mind nominál mind reál értelemben) alacsonyabb, mint a nem termelékenyeké, a további vizsgálatok alapján az egyes vállalati részminták meglehetősen vegyes képet mutattak. A szerző megállapítása,

hogy csupán a bérköltségek alakulásának figyelembe vétele nem elegendő a termelékenységi változások vizsgálatához. Ezek az eredmények meglehetősen „maszatolóak”, a következtetések levonásával joggal volt óvatos a szerző.

Bár a külkereskedelem a reálárfolyamok esetében is fontos szerepet játszott, a 3. fejezetnek ez a központi témája. Ebben az esetben a vizsgálat a klasszikus modellekkel szemben a vállalati heterogenitásra, a termelékenységi különbségekre épül. A termelékenységbeli különbségek pedig szoros kapcsolatban vannak a vállalat külpiaci aktivitásával. Bár hosszú ideig a vállalatok exporttevékenysége állt a vizsgálatok középpontjában, Halpern László az elsők között volt, aki felhívta a figyelmet az import vállalati termelékenységre gyakorolt hatására is. A fejezet bemutatja a magyar feldolgozóipari cégek külpiaci aktivitását és a vállalati jellemzőket: egyértelmű az exportáló és az importáló vállalatok fölénye szinte minden mutatóban, termelékenység, bérek és beruházás tekintetében is. A magyar nyelvű szakirodalomban talán kevésbé ismert az exportáló/importáló vállalatok eloszlása a termékféleségek és az érték szempontjából: a több terméket és magasabb árbevételt elérő cégek száma lényegesen alacsonyabb, ugyanakkor jelentőségük lényegesen nagyobb, mint a döntő mértékben egy terméket alacsony értékben exportáló cégeké. A fejezet végén különösen hasznos lett volna egy összefoglaló.

A negyedik fejezet egy nagyobb lélegzetű, döntő mértékben deskriptív munka amely a hazai külkereskedelem – mind az export és az import - termék és partnerszerkezeti sajátosságaival foglalkozik ez alkalommal nem ágazati, hanem vállalati szintű adatok felhasználásával 1992-2012 között. Ugyanakkor az időszakot strukturális változások jellemzik, ami az időbeli összehasonlíthatóságot meglehetősen megnehezíti. A vállalati mérleg és külkereskedelmi adatok összekötése lehetővé tette a külkereskedelmi forgalom összetevőkre bontását is. Megerősítést nyert, illetve pontosításra került az előző fejezetben már elemzett külkereskedelmi koncentrálttság is, ami még időben is tovább fokozódott. A növekvő külkereskedelem és a fokozódó koncentráció a külkereskedelem termék és partnerintenzitás növekedésével és csak kisebb mértékben magyarázható az új külkereskedelmet folytató cégek belépésével.

Az 5. fejezet foglalkozik a versenyképesség mikrogazdasági, vállalati szintű vizsgálatával. Az elmúlt időszakban ez volt az a terület, ahonnan a legnívósabb publikációk kikerültek, ami a

megállapítások, következtetések értékét is növeli. A mikrogazdasági vizsgálatok a hatékonyság és a piaci részesedés, az importfelhasználás, a termelékenység áttekintése és az innováció területeire fókuszáltak, nagyjából hasonló minta alapján. A hatékonyság és a piaci részesedés esetében számomra meglepő volt, hogy a kisvállalatokat általában hatékonynak találta Halpern László, ellentétben az állami tulajdonú cégekkel, amelyek a piaci változásokra láthatóan nem reagáltak. A hazai kisvállalatok hatékonyságbeli, versenyképességi lemaradása számos tanulmány témája, az EU évenkénti SBA elemzése csak 2017-ben mutatták a kisvállalatok hozzáadott értékbeli javulását. Vagy lehet, hogy a hatékonyság a döntő mértékben alulfizetett alkalmazottakkal kapcsolatos? Ugyanakkor a vizsgálatok alapján az import növelte a vállalatok termelékenységét jó részét azért, mert az importált termék magasabb minőségű, mint a hazai. Erre a hatásra ráerősít a külföldi tulajdon is. Ezek szerint a hazai cégek, főleg a kisvállalatok alacsonyabb minőségű termékeket tudnak előállítani, mint az importált termékek. Véleményem szerint ez megkérdőjelezi azt, hogy ezek a cégek akkor hatékonyak lennének. Vagy a hatékonyság és a termékminőség kapcsolata nem ilyen direkt? Érdekesek a vámok csökkentésének termelékenységnövelő hatása, kérdéses viszont az, hogy ennek összhatása mi lesz, hiszen ha a kereslet eltolódik az import felé, az a hazai cégek egy részének a megszűnéséhez vezet. Persze a felszabaduló munkaerőt, vagy annak egy részét a hatékony importőr felhasználhatja, lehet, hogy ezek a tényezők is magyarázattal szolgálnak a külföldi tulajdonú cégek növekvő szerepére a magyar gazdaságban. A külföldi tulajdonú cégek hatékonyságbeli áttekintése a hazai tulajdonú cégekre a beszállítói/értékesítői vertikális kapcsolatok révén meghatározó, ugyanakkor ezek a gyakorlatok a horizontális áttekintési mechanizmusok révén elhanyagolhatóak. Érdekes módon a vertikális terjedés hatása független a távolságtól, a horizontális, összességében nem szignifikáns terjedése viszont erősen távolságfüggő. Talán ez eredményeket tovább lehetett volna árnyalni regionális ökonometria módszer segítségével.

A 6. fejezet véleményem szerint inkább tekinthető az összefoglalás részének, nem igazán értem, miért került be külön tételként. A megállapításokkal mindenesetre egyet lehet érteni, különösen fontosnak tartom Halpern László azon gondolatait, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy az eltérő aggregálási szintek mentén az eredmények akár jelentősen különbözhetnek. Ez egyben azt is jelenti, hogy a magas szintű aggregált vizsgálatokra épülő

gazdaságpolitika nem feltétlenül eredményes, ha az eltérő vállalati csoportok, ágazatok másként reagálnak az intézkedésekre.

A tézisek értékelés, nyilatkozat

Az opponensnek nyilatkoznia kell arról, hogy a tézisek közül mit tart elfogadhatónak és mit nem. Ebben az esetben nehéz a feladat, hiszen explicit, tézisszerű megfogalmazás nincsen a dolgozatban. A mellékelt téziszüzet ebből a szempontból hasznosabb, hiszen ott 10 tézis kerül megfogalmazásra. Ezek közül azonban az első négy tézis az első négy fejezet, addig a további hat tézis az ötödik fejezet alapján „fogalmazódott meg”. Alapvetően mindegyik tézist el tudom fogadni, csupán két tézis egyes kijelentéseivel szemben fogalmaznék meg kisebb kételyt.

Különösen értékesnek és nívósnak tartom a szerzőnek az import termelékenységre gyakorolt hatásainak, hatásmechanizmusának leírását és elemzését (6. tézis, 10. tézis) Az 5. tézis esetében a szerző megfogalmazza, hogy „...a magyar gazdaságban nem zárványszerűen működő hatékony egységek, szigetek alakultak ki, hanem olyanok, amelyek mind súlyukat mind hatásukat tekintve fontos szerepet töltek be”. (Téziszüzet 8. oldal). Nos, ezt a megállapítást saját kisvállalati kutatásaim nem igazán támasztják alá, és más kutatások pl. a vállalatok mérlegadatait feldolgozó Juhász és Reszegi féle könyv is a legjobb cégek erőteljes térbeli koncentrációját mutatja. Így az 5. tézis csupán részben tudom elfogadni. A 7. tézis esetében a termelékenység átterjedési hatásainak vizsgálata megalapozottabb lett volna a regionális autokorrelációs hatásokat figyelembe vevő ökonometriai modellel, így ezt is csak részben tudom elfogadni. Bár nem új, de fontosnak tartom a 8. tézist, amely a magyar cégek K+F, innováció és termelékenységi kapcsolatát vizsgálja. Ugyanakkor ezek a megállapítások is rámutatnak a pénzügyi, mérleg, eredmény vagy akár a külkereskedelmi döntő mértékben demográfiai változók alapján végzett elemzések korlátaira és arra, hogy az ilyen – roppant hasznos – felmérések mellett a vállalati magatartásra fókuszáló felmérések, elemzések is fontosak lehetnek. Ilyen pl. a Chikán Attila vezette versenyben a világgal kutatás, aminek eredményeit talán érdemes lett volna ütköztetni a saját eredményekkel.

Összességében úgy vélem, hogy az elmúlt húsz év kutatásait összegző MTA doktori értekezés kiváló munka, nemzetközi mércével mérve is jelentősnek mondható eredményekkel, amit a szerző top publikációi is alátámasztanak. Így a doktori művet nyilvános vitára alkalmasnak találok. Bár nem szükséges nyilatkozni, a magam részéről nyugodt szívvel ajánlom a doktori cím odaítélését is Halpern László számára.

Pécs, 2018. október 4.

Dr. Szerb László, DSc.
egyetemi tanár